

формування громадянської культури можна вважати розвиток людського соціуму з часів створення перших античних держав та процес усвідомлення особистістю себе як суб'єкта державотворення. При цьому зміст і характер громадянського самовизначення, методи його формування обумовлюються особливостями кожної історичної епохи, пануючими суспільними відносинами.

Література

1. Волканова В. Сучасні технології навчання. *Директор школи*. 2007. №37.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч.посіб. К.: Академвидав, 2004. 218с.
3. Закон України «Про освіту»: чинне законодавство станом на 28 верес. 2017 року. К.: Паливода А.В., 2017. 128с.
4. Короткий оксфордський політичний словник К.: «Основа», 2006. 789 с.
5. Методичні рекомендації щодо громадянської освіти та виховання в навчальних закладах. Додаток до листа Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 09.08.2012 №1/9-557. *Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садочком*. 2015. №3-4.
6. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти*. 2002.№1.
7. Сахневич І. Д. Визначальні фактори формування громадянського самовизначення робітничої молоді. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2008. Вип. 39. С. 152–157.
8. Сахневич І. Д. Формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 176 с.

Пометун Олена,

*головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
м. Київ*

Ремех Тетяна,

*завідувач відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук,
м. Київ*

ЯК ПОБУДУВАТИ ЕФЕКТИВНИЙ УРОК ІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто структуру уроку з курсу «Громадянська освіта» (10 клас). Визначено триелементну будову уроку. Описано кожну частину уроку з точки зору основної діяльності учнів і вчителя. Наголошено на взаємозв'язках між трьома етапами уроку. Окремі положення статті проілюстровано прикладами.

Ключові слова: громадянська освіта; структура уроку, методика

Урок є основною організаційною формою навчальної роботи з курсу громадянської освіти в школі, викладання якого розпочато у 2018/2019 навч.році. Він має надавати учням пізнавальні та громадянські вміння, навички і зразки поведінки, захоплювати учнів, збуджувати їхній інтерес та мотивацію, навчати самостійному мисленню та діям [5, с. 82].

Водночас проведене нами анкетування вчителів громадянської освіти Житомирської, Київської та Одеської областей (78 респондентів) засвідчило, що побудова ефективного сучасного уроку з громадянської освіти є актуальною проблемою.

Залежно від дидактичних завдань уроку з громадянської освіти, він може набувати різних характеристик/типів, наприклад, урок із опанування нових знань, урок формування вмінь і навичок, урок узагальнення та систематизації знань тощо. Утім незалежно від типу і змісту уроку, з психолого-дидактичного погляду він має бути системно організований внутрішньо, тобто мати обґрунтовану структуру.

Зазначимо, що структура уроку з громадянської освіти передбачає його побудову з трьох взаємопов'язаних частин (у методичній науці зустрічаємо терміни: *етапи, фази, елементи*) – вступної, основної та заключної. Розглянемо характеристики кожної частини детальніше з точки зору діяльності учнів і вчителя.

Зазначимо, що конкретний зміст і методика уроку у компетентісно орієнтованому навчанні мають відповідати очікуваним результатам уроку, що мають замінити традиційно сформульовані цілі «знаннєвого» традиційного уроку. Водночас, як засвідчують дослідження, 64% учителів громадянської освіти відчувають труднощі з формулюванням очікуваних результатів конкретного уроку з громадянської освіти. Більшість із них тяжіють до звичної (на сьогодні застарілої) так званої триєдиної мети уроку. Утім, для ефективного навчання учнів громадянської освіти результати курсу загалом, розділів, тем, уроків слід формулювати конкретно, висвітлюючи результати діяльності учнів (не вчителя), чітко відображати очікуваний рівень результатів їхнього навчання: запланований обсяг і рівень засвоєння знань у курсі, розділі, на конкретному уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і вмінь, що досягатиметься після вивчення курсу, теми, уроку; ставлення, тобто оцінку учнем явищ, подій, процесів, що забезпечує розвиток емоційно-ціннісної сфери учня і вплив на його переконання, характер, поведінку тощо [4, с. 11–12]. Заплановані очікувані результати мають бути такими, що досягаються учнями й можуть бути виміряні вчителем.

Наприклад, очікувані результати до практичного заняття «Чому варто бути поінформованою людиною» («Громадянська освіта», 10 клас, розділ V) можуть бути сформульовані так:

Після цього заняття учні/учениці зможуть:

- пояснювати, що таке інформація, чим відрізняються джерела інформації, що розуміють під оцінкою інформації та які існують способи її оцінки;

- визначати значимість інформації для людини та її достовірність;

- висловлювати власні ідеї щодо цінності інформаційних повідомлень;

- формулювати власну позицію щодо інформації та її ролі в сучасному світі.

Чітке формулювання очікуваних результатів уроку має передувати проектуванню його трьох частин і визначати їхній зміст і методику побудови.

Перша частина уроку – *вступна*. Її метою є фокусування уваги учнів на навчальній проблемі, що розглядатиметься, збудження їхнього інтересу до обговорюваних питань теми, мотивування активної пізнавальної діяльності. На цю частину уроку слід відвести до 10 хв загального урочного часу.

Вступна частина уроку, своєю чергою, уналежнює такі підетапи як: актуалізація, мотивація, оголошення теми уроку та його очікуваних результатів.

Під *актуалізацією* розуміємо пошук в пам'яті учнів знань і уявлень, пов'язаних із темою уроку. На початку уроку за допомогою запитань і пізнавальних завдань слід «дістати» з довготривалої пам'яті учнів наявні у них знання й уявлення з нової теми, що спонукають учнів до роздумів, викликають бажання ставити запитання до навчального матеріалу та шукати відповіді на них [3, с. 12].

Мотивація є своєрідною психологічною паузою, де учні усвідомлюють, що вони саме тут і зараз розпочнуть вивчати інакший від попереднього уроку предмет, що перед ними інший учитель й зовсім інші навчальні завдання, тобто «включаються» в зміст уроку [5, с. 83]. Мотивація має бути чітко пов'язана з темою уроку, вписуватись у його канву, психологічно готувати учнів до сприйняття теми, налаштовувати їх на розв'язання певних навчальних завдань. Для мотивації учнів можна використати різні прийоми та методи. Це можуть бути *кошик ідей, асоціативний куш, незакінчене речення, кластер* тощо або обговорення плакату чи малюнку, декламування/прочитання уривку твору (вірша, статті, новели), презентація невеликого за обсягом повідомлення, підготовленого учнем заздалегідь та ін. Учитель може також поставити запитання з теми уроку, навести цитату чи розказати коротку жваву історію, нагадати відоме прислів'я або крилатий вислів, озвучити щойно почуту інформацію, описати рекламу тощо.

Почасти актуалізація й мотивація виступають як одне ціле, адже вступна частина уроку обмежена в часі, що не передбачає застосування кількох методів чи великих за обсягом завдань.

Приміром, вступна частина уроку з теми «Ідентичність» («Громадянська освіта», 10 клас, розділ I) може бути такою:

Запросіть учнів і учениць протягом 2 хв намалювати на аркуші паперу А5 сонце з 10–15 променями. Нехай вони вздовж намальованих сонячних променів напишуть відповіді на запитання: «Хто я?», розпочинаючи кожне речення так: «Я – ...». Потім запропонуйте учням і ученицям коротко презентувати себе. Під час презентації попросіть тих, у кого щось співпало, підводитися. Далі інші учні й учениці нехай назвуть кілька характеристик, які притаманні виключно їм.

Тепер запитайте в учнів: Про що говорять ці характеристики? (що ми різні і однакові) Чому ми можемо характеризувати себе так чи інакше? Що означає та чи інша характеристика? Коли ви почали себе так характеризувати?

Зазначте, що всі ці запитання пов'язані з основним поняттям нашого уроку – «Ідентичність».

Після мотивації й актуалізації знань варто представити учням тему уроку та очікувані навчальні результати, адже саме це забезпечує розуміння учнями змісту їхньої діяльності: чого вони мають досягти в результаті уроку й чого від них чекає вчитель, а також їхню відповідальність [2, с. 87]. Це важливо з двох таких причин: 1) учні, як і вчитель, відповідальні за результати освітнього процесу – заплановані результати мусять бути їм відомі; 2) учні мають чітко та конкретно усвідомити навчальні результати пізнавальної діяльності.

За вступною частиною уроку слідує найбільша за змістом і часовим ресурсом – *основна*. Ця частина уроку за часом становить 25-30 хв.

Учитель організовує активну пізнавальну діяльність учнів із *конструювання знань, умінь, навичок і ставлень*. Це діяльність з опанування, осмислення учнями нового навчального матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, розвитку їхніх умінь і навичок, практичного застосування елементів знань, формулювання ціннісних і оцінних суджень тощо.

Першим підетапом основної частини уроку є *надання учням навчальної інформації*, необхідної й достатньої для того, щоб на її основі вони виконувати практичні завдання шляхом інтерактивної взаємодії за відведений учителем час. Досягнення завдань курсу відбудеться лише за активної залученості кожного учня до навчання, його «занурення» у відповідні навчальні ситуації на уроці й поза ним [3, с. 9]. Ураховуючи специфіку курсу «Громадянська освіта» [1], вчителю на уроках слід відмовитися від шкільної лекції чи навіть невеликої за обсягом розповіді – учні мають індивідуально чи колективно досліджувати й обговорювати суспільно значиму проблему, ухвалювати рішення щодо її розв'язання.

Якщо учні працюють із текстом (приміром, підручника), то кожному текстовому фрагменту мають передувати запитання. Це уможливить усвідомлене (спрямоване) опрацювання учнями змісту пункту/параграфу підручника. Після кожного текстового фрагменту вчитель має запропонувати учням завдання для індивідуальної, парної/групової роботи, обговорення набутої інформації в загальному колі.

Наступним важливим підетапом основної частини уроку є залучення учнів до виконання пізнавальних завдань за допомогою інтерактивних методів. Це, своєю чергою, потребує чітко регламентованої структури, як-от: 1) інструктування – коротке інформування вчителем учнів про мету вправи, правила, послідовність дій та час на виконання завдань; 2) об'єднання учнів у групи і/або розподіл ролей; 3) виконання учнями завдання (учитель виступає організатором, фасилітатором, ведучим дискусії); 4) презентація представником групи/самим учнем результатів виконання вправи [4, с. 13].

Наголосимо на тому, що один урок із громадянської освіти не може і не повинен передбачати застосування значної кількості інтерактивних методів. Завданням учителя тут – ретельний підбір тих методів, які будуть доцільними й ефективними, тобто відповідатимуть завданням уроку, рівню навченості учнів, працюватимуть на результати та укладатимуться у визначені структурою уроку часові межі [4, с. 13].

Приміром, в основній частині уроку з теми «Механізми захисту прав людини» («Громадянська освіта», 10 клас, розділ II) можна запропонувати учням проаналізувати справу «Корнійчук проти України» таким чином:

Об'єднайте учнів у трійки/четвірки та запропонуйте їм поетапно проаналізувати правову ситуацію за запитаннями до кожного фрагменту (20-23 хв). Після опрацювання кожного фрагменту повертайте їх до запитань, що стояли на його початку, та організуйте їх обговорення у загальному колі.

На завершення аналізу ситуації обговоріть з учнями в загальному колі такі запитання: Якими механізмами захисту прав людини скористалася фігурантка справи? Які думки й почуття викликала у вас ця історія?

Потім запитайте в учнів: Що, на вашу думку, означає словосполучення «механізми захисту прав людини»?

Напишіть його на дошці і разом із учнями, послідовно відповідаючи на запитання, складіть схему (5-8 хв): Що означає механізм захисту прав людини для громадян? А для держави? Що мають передбачати такі механізми? Які за належністю вони бувають?

Остання частина уроку – підсумкова (заклучна). Її метою є рефлексія, усвідомлення того, що було зроблено на уроці, оцінювання рівня досягнення поставлених цілей та того, як отримані на уроці знання й досвід можна застосувати далі в навчальній діяльності та житті.

Один із найважливіших компонентів підсумкової частини уроку – це *рефлексія*. Її розуміють як здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значимими цінностями, діями та вчинками інших людей.

У навчанні учнів громадянській освіті потреба у рефлексії на уроках викликана низкою причин, серед яких специфіка предмета (спрямованість на усталену систему цінностей, розвиток критичного мислення учнів, їхніх комунікативних навичок) та специфіка організації пізнавальної діяльності учнів

на уроках (дослідження учнями суспільно значимих проблем, звертання до їхнього життєвого досвіду, прерогатива інтерактивних методів навчання, технологізація навчання тощо) [4, с. 14].

Підбиття підсумків уроку слід проводити у формі спеціальних запитань чи завдань. Тут можна звернутися й до внутрішнього (емоційного) стану учнів, запитавши в них: *які почуття у вас викликала робота на уроці; що вдалося найкраще; над чим варто ще працювати* і т.д.

Наприклад, підсумкова частина уроку з теми «Еволюція прав людини. Борці за права людини» («Громадянська освіта», 10 клас, розділ II) може бути побудована одним із двох варіантів:

Варіант 1.

1. Запропонуйте учням у зошитах методом «вільне письмо» протягом 2 хв дати відповідь на запитання: Яким, на вашу думку, є майбутнє прав людини?. Надайте слово 2-3 учням за бажанням.

2. Поверніть учнів до «кошика ідей», створеного на початку уроку. Обговоріть у загальному колі: Які ключові поняття нашого уроку? Які основні ідеї обговорювались на уроці? Як це може бути корисним у житті?».

Варіант 2.

Запросіть учнів у парах обрати одну людину – борця за права людини (можна скористатися портретною галереєю, поданою нижче) та розказати, чому цю людину вважають борцем за права людини (для підготовки розповіді учням варто скористатись Інтернет-ресурсами).

Портретна галерея: Алла Горська, Елеонора Рузвельт, Василь Стус, Вей Їнь Шень, Валерій Марченко, Аун Сан Су Кі (Чжи), Оскар Аріас Санчес, Вацлав Гавел, Мартін Лютер Кінг (молодший), Елай Вайзел (Елі Візел), Андрій Сахаров, Нельсон Мандела, Рауль Валенберг, Ральф Банч, Магатма Ганді.

У загальному колі обговоріть: Чому за права людини потрібно боротися?

Змістове наповнення підсумкової (заключної) частини уроку, способи та форми залежать від теми і завдань, запланованих результатів, застосовуваних на уроках методів, рівня навченості класу, й навіть від уподобань вчителя. Нами обстоюється думка, що така частина має обов'язково плануватись і відбутись як факт, як невід'ємний складник учіння й викладання. Якщо вчитель на уроці помічає, що часу на підсумкову частину може не вистачити, варто скоротити основну частину уроку (ті чи ті завдання можуть бути винесені на самостійну чи домашню роботу учнів) і перейти до заключної.

Таким чином, ефективність уроку з громадянської освіти як основної організаційної форми навчання учнів предмета залежить від визначення, конструювання та взаємозв'язку його трьох складових частин (етапів, фаз): вступної (етап актуалізації і мотивації), основної (етап конструювання знань, умінь і ставлень учнів) та заключної (етап рефлексії, узагальнення й оцінювання). Практичні заняття з курсу будують за аналогічною структурою.

Подальші наукові розвідки в руслі досліджуваної проблеми мають бути присвячені підготовці вчителів до проектування уроків із громадянської освіти,

конструюванню ефективного уроку з курсу, використанню міжпредметних зв'язків на різних етапах уроку з громадянської освіти тощо.

Література

1. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>.

2. Пишко О. Л. Компетентнісно орієнтована методика навчання правознавства учнів дев'ятих класів : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / Олена Леонідівна Пишко. К., 2015. 251 с.

3. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / Олена Пометун // Історія в школах України. 2007. № 6. С. 3–12.

4. Пометун О. Правознавство. Практичний курс: методичний посіб. для вчителів / О. Пометун, Т. Ремех, Л. Пилипчатіна. К. : Логос, 2009. 176 с.

5. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. // О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; За ред. О. І. Пометун. К. : А.С.К. 2005. 192 с.: іл.

Яценко Володимир,

старший науковий співробітник
відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник,
кандидат педагогічних наук,
м. Київ

ПІЗНАННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ГІМНАЗІЇ ТА ЛІЦЕЇ

У статті описано педагогічний досвід проведення шкільної краєзнавчої екскурсії до будинку-музею Миколи Лисенка на засадах компетентнісного підходу в гімназії та ліцеї.

Ключові слова: освітні практики, національне виховання, Микола Лисенко, компетентність здобувача освіти.

Постановка проблеми. Реалізація компетентнісного підходу щодо очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти направлена на виховання самостійних, ініціативних та відповідальних громадян своєї країни, здатних ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань. Саме ці пріоритети лежать в основі реформування Нової української школи.

Актуальним завданням позашкільної роботи є реалізація компетентнісного підходу в навчання, який передбачає спрямованість освітнього процесу на формування і розвиток компетентностей, які зазначені в очікуваних результатах змісту програми «Юні кияни». Знанневий складник: здобувач освіти називає,